

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता ।
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA

वर्ग संख्या. 180. Mr

Class No.

पुस्तक संख्या 84.5

Book No.

रत्न पु. / N. L. 38.

MGIPC-810-00/1842/11 LNL (PB)-25-5-70 150,000.

HITOPADEŚA.

THE

SANSKRIT TEXT

OF

THE FIRST BOOK, OR MITRA-LĀBHA;

WITH

A GRAMMATICAL ANALYSIS,

ALPHABETICALLY ARRANGED.

PREPARED FOR THE USE OF THE EAST INDIA COLLEGE,

BY FRANCIS JOHNSON, PROFESSOR.

LONDON:

JAMES MADDEN AND CO.

SUCCESSORS TO PARBURY AND CO. 8 LEATHENHALL STREET.

MDCCCXL.

FROM THE ORIENTAL TYPE-FOUNDRY AND PRESS OF RICHARD WATTS,
CROWN COURT, TEMPLE BAR, LONDON ;
Printer to the East-India College.

PREFACE.

XII A 10

THE collection of Fables and Stories termed *Hitopadeśa* was brought early to the knowledge of *Sanskrit* scholars by the translations of it which were published by MR. WILKINS and SIR WILLIAM JONES. The text was printed at Serampore in 1804; and another edition of it was printed in London in 1810. An edition has been subsequently printed at Bonn by Professors SCHLEGEL and LASSEN, in which the text is illustrated by copious Latin notes. A translation in the same language is also promised by the former of these distinguished critics and scholars.

The pains which have been bestowed upon the *Hitopadeśa* have been justified by the interest which attaches, on various grounds, to this work; and especially, on account of the history of its literary adventures. These have engaged the attention of different eminent writers; and have been investigated with singular success, especially by MR. COLEBROOKE, in the Preface to the Serampore edition of the *Hitopadeśa*, and by M. SYLVESTRE DE SACY, in the Introduction to his edition of *Calila et Dimna*. From their investigations it is established, that a work which is to be considered as the original form of the *Hitopadeśa* was translated from Sanskrit into Persic in the sixth century of our æra, by order of NUSHIRAVÁN;—that it was translated from ancient Persic into Arabic in the ninth century;—that it was presently afterwards rendered into Hebrew and Greek;—and that, from these versions, successive translations were made into all the languages of Modern Europe, until it became familiar, even to youth, under the designation of *Pilpay's Fables*. In the East, it has continued to retain its popularity to the present day; where it has served as the substance of the *Anvāri Sohaili* and *Khīrad Afroz*; and exists, in the form of translation, in all the spoken dialects.

The value of the *Hitopadeśa* to the history of narrative fiction is not, however, its only recommendation. Its popularity through so many ages, amidst such various nations, is evidence of intrinsic merit: and the pictures of domestic manners and human nature which it presents, however tinged by national peculiarities, must have been recognised as universally true, as well as diverting; or they would not have been naturalized in the West as well as in the East. In the maxims also which the tales serve to illustrate, there must have been much that secured the acquiescence of all mankind, or the remarks would have been left to enlighten the moralists of India alone. These merits, however, were such as admitted of transfusion into other languages:—the merits of its composition are those which have chiefly recommended its preservation by the press, and its circulation amongst the cultivators of *Sanskrit* literature.

The moral verses with which the *Hitopadeśa* abounds are, in many cases, perhaps in all, quotations from different writers. They consequently form a sort of Anthology—a collection of passages, not only remarkable for striking thoughts, but offering examples of various styles. In general, they are not of difficult construction; and those passages which are most elaborate, are necessarily short; and, as the thoughts which they express are compressed within a few words, they become, from their sententiousness, impediments of no protracted duration. The narratives are, in general, written in very simple and unpretending prose; and it may be doubted if any book exists in the *Sanskrit* language that is better adapted to introduce a Student to its acquirement. It was, no doubt, this consideration which, almost from the establishment of the East-India College, recommended the *Hitopadeśa* as a class-book, and led to the publication of the text in London. Unfortunately, the task was accomplished with insufficient care; and the edition is disfigured with numerous and serious errors. These have been pointed out in the notes of PROFESSOR LASSEN to the Bonn edition, with more severity than is perhaps altogether deserved, although, it must be confessed, with

undeniable justice. It is now, however, unnecessary to dwell upon the subject, as the edition is exhausted, and its faults may be consigned to oblivion.

The want of copies of an English edition of the *Hitopadeśa* has induced the present Editor to reprint such a portion of the work as usually constitutes the occupation of a Junior Term. The *Mitra-lābha*, or Acquisition of Friends, constitutes the First Book; and he has endeavoured to furnish it with such facilities, as may assist the Student to make himself master of the text, with no greater degree of application than may be reasonably expected in the early period of his studies, for which it is designed. With this view, the introductory section has been printed in English as well as in *Deva-nāgarī* characters; and a translation, nearly literal, has been subjoined. These additions, it is hoped, will enable the Student to become familiar with the characters of the text, and will convey to him some notion of its style; so that, with the commencement of the narrative part, he will need no further aid than such as the Glossary will afford him. In this, he will find the words in the form in which they occur in the text, alphabetically arranged, with an explanation of their meaning, and an indication of their grammatical structure.

In printing the text, the Editor has followed the edition printed at Bonn, with some unimportant exceptions; and gladly acknowledges the assistance he has derived from this very excellent and accurate publication.

CONTENTS.

	PAGE	LINE
INTRODUCTION - - - - -	1	
THE ACQUISITION OF A FRIEND.		
FABLE I. The Story of the Crow, the Tortoise, the Deer, and		
the Mouse - - - - -	7	
Story of the Pigeons - - - - -	7	137
II. The Old Tiger and the Traveller - - - - -	8	144
III. The Deer, the Jackall, and the Crow - - - - -	16	323
IV. The Blind Vulture, the Cat, and the Birds - - - - -	17	339
V. Story of the Mouse <i>Hiranyaka</i> - - - - -	26	550
VI. The Old Man and his Young Wife - - - - -	27	568
VII. The Huntsman, the Deer, the Boar, the Serpent,		
and the Jackall - - - - -	35	734
VIII. The King's Son and the Merchant's Wife - - - - -	40	846
IX. The Jackall and the Elephant - - - - -	41	873

ERRATA.

In lines 154, 158, 490, and 467, for विश्वाज्ञ read विश्वास.

॥ श्री विश्वेश्वराय नमः ॥

॥ हितोपदेशः ॥

सिद्धिः साध्ये सतामस्तु प्रसादात् तस्य धूर्जटेः
जाह्नवीफेनलेखेव यन्मूर्ध्नि शशिनः कला ॥ १ ॥
श्रुतो हितोपदेशोऽयं पाटवं संस्कृतोक्तिषु ।
वाचां सर्वत्र वैचित्र्यं नीतिविद्यां ददाति च ॥ २ ॥
अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ३ ॥
सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् ।
अहार्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ४ ॥
सङ्गमयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् ।
समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ५ ॥
विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति पाचताम् ।
पाचत्वाद्धनमाप्नोति धनाद्धर्मं ततः सुखम् ॥ ६ ॥
विद्या शस्त्रं च शस्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ७ ॥

15

यच्चवे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।

कथाछलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते ॥ ८ ॥

मिथलाभः सुहृन्नेदो वियहः सन्धिरेव च ।

पञ्चतन्त्रात् तथान्यस्मान्न्यादाकृष्य लिख्यते ॥ ९ ॥

20

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरम् । तत्र सर्वस्वामिगुणोपेतः
सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा केनापि पठ्यमानं श्लोकद्वयं
शुश्राव ।

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शनम् ।

सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ १० ॥

यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकता ।

25

एकैकमप्यनर्थाय किमु यच्च चतुष्टयम् ॥ ११ ॥

इत्याकर्ण्य आत्मनः पुत्राणामनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनां शास्त्रा-
ननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ।

कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः ।

कायेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम् ॥ १२ ॥

30

अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः ।

सकृदुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ १३ ॥

किञ्च ।

स जातो येन जातेन याति वंशः समुच्चतिम् ।

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ १४ ॥

अन्यच्च ।

35

गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी स सम्भ्रमाद्यस्य ।

तेनाम्बा यदि सुतिनी वद बन्ध्या कीदृशी भवति ॥ १५ ॥

अपिच । दाने तपसि शौर्ध्वे च यस्य न प्रथितं मनः ।

विद्यायामर्थलाभे च मातुरुच्चार एव सः ॥ १६ ॥

अपरञ्च । वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खश्चैरपि ।

40 एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणैरपि ॥ १७ ॥

पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः ज्ञाप्यतिदुष्करम् ।

तस्य पुत्रो भवेद्वश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ १८ ॥

तथाचोक्तं ।

अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।

45 वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड्वीदलोकेषु सुखानि राजन् ॥ १९ ॥

को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशलपूरणाढकैः ।

वरमेकः कुलालम्बी यच्च विश्रूयते पिता ॥ २० ॥

ऋणकर्त्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ।

भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपशिष्टः ॥ २१ ॥

50 अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।

विषं सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ २२ ॥

यस्य तस्य प्रसूतोऽपि गुणवान् पूज्यते नरः ।

धनुर्वैश्विदुष्टोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति ॥ २३ ॥

हाहा पुत्रकं नाधीत सुगतितासु राक्षिषु ।

55 तेन त्वं विदुषां मध्ये पङ्के गौरिव सीदसि ॥ २४ ॥

तत् कथमिदानीमेते मम पुत्रा गुणवन्तः क्रियन्ताम् ।

आहारनिद्राभयमैषुर्न च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् ।

धर्मो हि तेषामधिको विशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥ २५ ॥

- यतः । धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।
 60 अजगलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६ ॥
 यद्योच्यते । आशुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ।
 पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ २७ ॥
 किञ्च । अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति महतामपि ।
 नग्नत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ २८ ॥
 65 अपिच । यदभावि न तन्नावि भावि चेन्न तदन्यथा ।
 इति चिन्ताविषयोऽयमगदः किं न पीयते ॥ २९ ॥
 एतत् कार्याक्षमाणां केषाञ्चिदालस्यवचनम् ।
 न दैवमपि सञ्चिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।
 अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्नुमर्हति ॥ ३० ॥
 70 अन्यच्च ।
 उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दिवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
 दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ ३१ ॥
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३२ ॥
 75 तथाच । पूर्वजन्मकृतं कर्म तद् दैवमिति कथ्यते ।
 तस्मात् पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ३३ ॥
 यथा मृत्पिण्डतः कर्त्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
 एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ३४ ॥
 अपरञ्च । काकतालीयवत् प्राप्तं हृष्टापि निधिमयतः ।
 80 न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ ३५ ॥

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।

न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३६ ॥

मातृपितृकृताभ्यासो गुणितामेति बालकः ।

न गर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पण्डितः ॥ ३७ ॥

85 तथाच । माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पादितः ।

न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये वको यथा ॥ ३८ ॥

रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।

विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ३९ ॥

मूर्खोऽपि शोभते तावत् सभायां वस्त्रवेष्टितः ।

90 तावच्च शोभते मूर्खो यावत् किञ्चिन्न भाषते ॥ ४० ॥

एतच्चिन्तयित्वा स राजा पण्डितसभां कारितवान् । राजोवाच । भो भोः
पण्डिताः श्रूयताम् । अस्ति कश्चिदेवम्भूतो विद्वान् यो मम पुत्राणां
नित्यमुन्मार्गगामिनामनधिगतशस्त्राणाम् इदानीं नीतिशास्त्रोपदेशेन
पुनर्जन्म कारयितुं समर्थः ।

यतः । काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीं द्युतिम् ।

तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणताम् ॥ ४१ ॥

उक्तं च । हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ।

समैश्च समतरमेति विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ४२ ॥

100 अचान्तरे विष्णुशर्मनामा महापण्डितः सकलनीतिशास्त्रतत्त्वज्ञो
बृहस्पतिरिवाब्रवीत् । देव महाकुलसम्भूता एते राजपुत्रा मया नीतिं
याहयितुं शक्यन्ते ।

- यतः । नाद्रुथे निहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् ।
न व्यापारशतेनापि शुकवत् पाठ्यते वकः ॥ ४३ ॥
- अन्यच्च । अस्मिंस्तु निर्गुणं गोचे नापत्यमुपजायते ।
105 आक्रे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कृतः ॥ ४४ ॥
- अतो-हं वस्त्रमासाभ्यन्तरे तव पुत्रान् नीतिशास्त्राभिज्ञान् करिष्यामि ।
राजा सविनयं पुनरुवाच ।
कीटो-पि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः ।
अश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ ४५ ॥
- 110 अन्यच्च । यथोदयगिरौ द्रव्यं सन्निकर्षेण दीप्यते ।
तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णो-पि दीप्यते ॥ ४६ ॥
- गुणागुणज्ञा गुणिनो भवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।
आस्वाद्यतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥ ४७ ॥
- तदेतेषामस्मत्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवन्तः प्रमाणम् । इत्युक्त्वा
115 तस्य विष्णुशर्मणो बहुमानपुरःसरं पुत्रान् समर्पितवान् । अथ प्राप्तादपृष्टे
सुखोपविष्टानां राजपुत्राणां पुरस्तात् प्रस्तावक्रमेण स पण्डितो-ब्रवीत् ।
काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ४८ ॥
- तद्भवतां विनोदाय काककूर्मादीनां विचित्रां कथां कथयामि । राज-
120 पुत्रैरुक्तं कथ्यताम् । विष्णुशर्मोवाच । शृणुत सम्प्रति मित्रलाभः
प्रस्तूयते यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

॥ मिषलाभः ॥

असाधना विज्ञहीना बुद्धिमन्तः सुदुस्तमाः ।

साधयन्त्याशु कार्म्याणि काककूर्ममृगास्तुवत् ॥ १ ॥

राजपुत्रा ऊचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति गोदावरीतीरे
 125 विशालः शाल्मलीतरुः । तत्र नानादिग्देशादागत्य राक्षसौ पक्षिणो
 निवसन्ति । अथ कदाचिदवसन्त्यायां राक्षसौ अस्ताचलचूडावलम्बिनि
 भगवति कुमुदिनीनायके चन्द्रमसि लघुपतनकनामा वायसः प्रबुद्धः
 कृतान्तमिव द्वितीयमटन्तं व्याधमपश्यत् । तमवलोक्याचिन्तयत् । अद्य
 प्रातरेवानिष्टदर्शनं जातम् । न जाने किमनभिमतं दर्शयिष्यति ।
 130 इत्युक्त्वा तदनुसरणक्रमेण व्याकुलश्चलितः ।

शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न परिहृतम् ॥ २ ॥

अन्यच्च । विषयिणामिदमवश्यं कर्तव्यम् ।

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितम् ।

135 मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति ॥ ३ ॥

अथ तेन व्याधेन तरुलकणान् विकीर्य जालं विस्तीर्यम् । स च
 प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः । तस्मिन्नेव काले चिषयीवनामा कपोतराजः
 सपरिवारो वियति विसर्पेस्तांस्तरुलकणान् अवलोकयामास । ततः

कपोतराजस्तरुडुलकणलुब्धान् कपोतान् प्रत्याह । कुतोऽपि निर्जने वने
 140 तरुडुलकणानां सम्भवः । तन्निरूप्यताम् तावत् । भद्रमिदं न पश्यामि ।
 प्रायेणानेन तरुडुलकणलोभेनास्माभिरपि तथा भवितव्यम् ।

कङ्कणस्य तु लोभेन मग्नः पङ्के सुदुस्तरे ।

वृद्धव्याघ्रेण सम्प्राप्तः पथिकः सम्मृतो यथा ॥ ४ ॥

कपोता ऊचुः कथमेतत् । सोऽब्रवीत् । अहमेकदा दक्षिणारण्ये चरन्
 145 पश्यम् । एको वृद्धव्याघ्रः स्नातः कुशहस्तः सरस्तीरे ब्रूते भो भोः पान्थ
 इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेनालोचितम् ।
 भाग्येनैतत् सम्भवति किन्त्वस्मिन्नात्मसन्देहे प्रवृत्तिर्न विधेया ।

यतः । अनिष्टादिदृष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा ।

यचास्ते विषसंसर्गोऽमृतं तदपि मृत्यवे ॥ ५ ॥

150 किन्तु सर्वचार्थार्जने प्रवृत्तिः सन्देह एव ।

तथाचोक्तम् । न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।

संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ६ ॥

तन्निरूपयामि तावत् । प्रकाशं ब्रूते । कुच तव कङ्कणम् । व्याघ्रो हस्तं
 प्रसार्य दर्शयति । पान्थोऽवदत् । कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः ।
 155 व्याघ्र उवाच । शृणु रे पान्थ प्रागेव यौवनदशायामतिदुर्वृत्तोऽस्मि
 अनेकगोमानुषाणां बधान्मे पुष्पा मृता दाराश्च वंशहीनश्चाहम् । ततः
 केनचिदहमादिष्टः । दानधर्मादिकं चरतु भवान् । तदुपदेशादिदानीमहं
 ज्ञानशीलो दाता वृद्धो गलितनखदन्तः । न कथं विश्वासभूमिः ।

यतः । इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।

160 अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥ ७ ॥

तच्च पूर्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेष्यते ।

उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति ॥ ८ ॥

मम चैतावौलोभविरहो येन स्वहस्तस्थमपि सुवर्णकङ्कणं यस्मै
कस्मैचिद्दातुमिच्छामि । तथापि व्याघ्रो मानुषं खादतीति लोकप्रवादो
165 दुर्निवारः ।

यतः । गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीम् ।

प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ९ ॥

मयापि धर्मशास्त्राण्यधीतानि शृणु ।

मस्स्थत्यां यथा वृष्टिः क्षुधार्ते भोजनं तथा ।

170 दस्त्रि दीयते दानं सफलं पाण्डुनन्दन ॥ १० ॥

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।

आत्मीयस्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ११ ॥

अपरञ्च । प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।

आत्मीयस्येन पूरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ १२ ॥

175 अन्यच्च । मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स परिशुतः ॥ १३ ॥

त्वं चातिदुर्गतस्तेन तत् तुभ्यं दातुं सयक्त्रोऽहम् ।

तथाचोक्तं । दरिद्रान् भरकौन्तेय मा प्रयच्छेऽश्वरे धनम् ।

व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्तु किमौषधैः ॥ १४ ॥

180 अन्यच्च । दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।

देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १५ ॥

तदत्र सरसि ज्ञात्वा सुवर्णकङ्कणं गृहाण । ततो यावदसौ तच्चः प्रतीतो

लोभात् सरसि स्नातुं प्रविशति तावन्महापङ्के निमग्नः पलायितुमक्षमः ।
पङ्के पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रो-वदत् । अहह महापङ्के पतितो-सि अतस्त्वामुत्था-
185 पयामि । इत्युक्त्वा शनैःशनैरुपगम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थो-चिन्तयत् ।

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारखं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।

स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ १६ ॥
किञ्च । अवशेन्द्रियचिन्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया ।

दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ १७ ॥

190 तन्मया भद्रं न कृतं यदत्र मारात्मके विश्वासः कृतः ।

तथा ह्युक्तं । नदीनां शस्त्रपाणीनां नखिनां शृङ्गिणां तथा ।

विश्वासो नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १८ ॥

अपरञ्च । सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः ।

अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्द्ध्नि वर्त्तते ॥ १९ ॥

195 अन्यच्च ।

स हि गगणविहारी कल्मषध्वंसकारी दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ।
विधुरपि विधियोगात् यस्यते राहुणासौ लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं
कः समर्थः ॥ २० ॥

इति चिन्तयन्नेवासौ व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च । अतो-हं ब्रवीमि
200 कङ्कणस्य तु लोभेन इत्यादि । अतः सर्वथा अविचारितं कर्म न
कर्त्तव्यमिति । यतः ।

सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः सुशसिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।

सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य यत् कृतं सुदीर्घकाले-पि न याति विक्रियाम् ॥ २१ ॥
एतद्वचनं श्रुत्वा कश्चित् कपोतः सदप्येमाह आः किमेवमुच्यते ।

205

वृद्धस्य वचनं यावत्समापत्काले ह्युपस्थिते ।

सर्वैर्बैवं विचारेण भोजनेऽप्यप्रवर्त्तनम् ॥ २२ ॥

यतः । शङ्काभिः सर्वमाक्रान्तमन्नं पानं च भूतले ।

प्रवृत्तिः कुत्र कर्त्तव्या जीवितार्थं कथं नु वा ॥ २३ ॥

तथाचोक्तं । ईर्ष्या घृणी त्वसन्नुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः ।

210

परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥ २४ ॥

एतच्छ्रुत्वा सर्वे कपोतास्तपोपविष्टाः ।

यतः । सुमहान्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः ।

छेत्तारः संशयानां च क्लिप्यन्ते लोभमोहिताः ॥ २५ ॥

अन्यच्च । लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते ।

215

लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २६ ॥

अन्यच्च । असम्भवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय ।

प्रायः समापन्नविपत्तिकाले धियोऽपि पुंसां मलिना भवन्ति ॥ २७ ॥

अनन्तरं सर्वे जालबद्धा बभूवुः । ततो यस्य वचनात् तत्रावलम्बितास्तं सर्वे तिरस्कुर्वन्ति ।

220

यतः । न गणस्यायतो गच्छेत् सिद्धे कार्ये समं फलम् ।

यदि कार्यविपत्तिः स्यात् मुखरस्तत्र हन्यते ॥ २८ ॥

तथाचोक्तं । आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।

तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ २९ ॥

तस्य तिरस्कारं श्रुत्वा चित्रयीव उवाच । नायमस्य दोषः ।

225

यतः । आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् ।

मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने ॥ ३० ॥

अन्यच्च । स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः ।

न तु भीतपरिचाणवस्तूपालम्भपरिदितः ॥ ३१ ॥

विपत्काले विस्मय एव कापुरुषलक्षणम् । तदत्र धैर्यमवलम्ब्य प्रती-
कारश्चिन्त्यताम् । यतः ।

230

विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।

यशसि चाभिरुचिर्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ३२ ॥

सम्पदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् ।

तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ ३३ ॥

235

अन्यच्च । षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।

निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूचता ॥ ३४ ॥

इदानीमप्येवं क्रियताम् सैर्वैरिक्चिन्तीभूय जालमादाय उडूयताम् ।

यतः । अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्वैद्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥ ३५ ॥

240

संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि ।

तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तरुदुलाः ॥ ३६ ॥

इति विचिन्त्य पक्षिणः सर्वे जालमादायोत्पतिताः । अनन्तरं स व्याधः

सुदूराज्जालापहारकांस्तानवलोक्य पश्चाद्भावन्नचिन्तयत् ।

संहतास्तु हरन्तीमे मम जालं विहङ्गमाः ।

245

यदा तु निपतिष्यन्ति वशमेष्यन्ति मे तदा ॥ ३७ ॥

ततस्तेषु चक्षुर्विषयातिक्रान्तेषु पक्षिषु स व्याधो निवृत्तः । अथ लुब्धकं

निवृत्तं दृष्ट्वा कपोता ऊचुः । किमिदानीं कर्तुमुचितम् । चित्रयीव

उवाच ।

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् चित्तयं हितम् ।

250

कार्यकारणतत्त्वान्ये भवन्ति हितबुद्ध्यः ॥ ३८ ॥

तदस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मूषिकराजो गण्डकीतीरे चिचवने
निवसति । दन्तबलेन सोऽस्माकं पाशांश्चेत्स्यति । इत्यालोच्य सर्वे
हिरण्यकविवरसमीपं गताः । हिरण्यकश्च सर्वदापायशङ्कया शतद्वारं
विवरं कृत्वा निवसति ।

255

अनागतभयं दृष्ट्वा नीतिशास्त्रविशारदः ।

अवंसन्मूषिकस्तत्र वृद्धः शतमुखं विलम् ॥ ३९ ॥

ततो हिरण्यकः कपोतावपातभयाच्चकितस्तूष्णीं स्थितः । चिचयीव
उवाच । सखे हिरण्यक कथमस्मान् न सम्भाषसे । ततो हिरण्यकस्तत्र
चनं प्रत्यभिज्ञाय ससम्भ्रमं वहिर्निःसृत्याब्रवीत् । आः पुण्यवानस्मि
प्रियसुहृन्मे चिचयीवः समायातः ।

260

यस्य मित्रेण सम्भाषो यस्य मित्रेण संस्थितिः ।

यस्य मित्रेण संलापस्ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥ ४० ॥

पाशबद्धांश्च तान् दृष्ट्वा सविस्मयः क्षणं स्थित्वा उवाच सखे किमेतत् ।
चिचयीव उवाच । सखेऽस्माकं प्राक्तनजन्मकर्मणः फलमेतत् ।

265

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म ।

तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तच्च विधानृचशतदुपैति ॥ ४१ ॥

रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि च ।

आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ४२ ॥

एतच्छ्रुत्वा हिरण्यकश्चिचयीवस्य बन्धनं छेत्तुं सत्वरमुपसर्पति । चिचयीव

270

उवाच । मित्रं मैवम् । अस्मदाश्रिताणामेषां तावत् पाशांश्छिन्धि तदा

मम पाशं पञ्चाच्छेत्स्यसि । हिरण्यको-प्याह । अहमल्पशक्तिर्दन्ताश्च मे
कोमलाः । तदेतेषां पाशांश्छेत्तुं कथं समर्थः । तद्यावन्मे दन्ता न चुट्वन्ति
तावत् तव पाशं छिनत्ति । अनन्तरमप्येतेषां बन्धनानि यावच्छक्यं
छेत्स्यामि । चिचयीव उवाच । अस्त्वेवं तथापि यथाशक्ति बन्धनमेतेषां
275 खण्डय । हिरण्यकेनोक्तम् । आत्मपरित्यागेन यदाश्रिताणां परिरक्षणं
तच्च नीतिवेदिनां सम्मतम् ।

यतः । आपदर्थे धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्जनैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिहेतवः ।

280 तान् निग्नता किं न हतं रक्षता किं न रक्षितम् ॥ ४४ ॥

चिचयीव उवाच । सखे नीतिस्तावदीदृश्येव । किन्त्वहमस्मदाश्रिताणां
दुःखं सोढुं सर्वथासमर्थः । तेनेदं ब्रवीमि ।

यतः । धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।

सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ ४५ ॥

285 अयमपरश्चासाधारणो हेतुः ।

जातिद्रव्यबलानां च साम्यमेषां मया सह ।

मत्प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किं तद्भविष्यति ॥ ४६ ॥

अन्यच्च । विना वर्त्तनमेवैते न त्यजन्ति ममान्तिकम् ।

तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान् ममाश्रितान् ॥ ४७ ॥

290 किञ्च । मांसमूत्रपुरीषास्थिनिर्मिते च कलेबरे ।

विनम्वरे विहायास्थां यशः पालय मित्र मे ॥ ४८ ॥

अपरञ्च पश्य । यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना ।

यशः कायेन लभ्येत तत् त्वलभ्यं भवेच्च किम् ॥ ४९ ॥

यतः ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमन्यन्तमन्तरम् ।

295

शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ५० ॥

इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलकितः सन्नब्रवीत् । साधु मित्र
साधु । अनेनाश्रितवात्सल्येन चैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि प्रयुज्यते ।
एवमुक्त्वा तेन सर्वेषां बन्धनानि छिन्नानि । ततो हिरण्यकः सर्वान्
सादरं सम्पूज्याह । सखे चिचयीव सर्वथाच जालबन्धनविधौ सति
300 दोषमाशङ्क्य आत्मन्यवज्ञा न कर्त्तव्या ।

यतः । योऽधिकाद्योजनशतात् पश्यतीहामिषं खगः ।

स एव प्राप्तकालस्तु पाशबन्धं न पश्यति ॥ ५१ ॥

अपिच । शशिदिवाकरयोर्यहपीडनं गजभुजङ्गमयोरपि बन्धनम् ।

मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिरहो बलवान् इति मे मतिः ॥

305

अन्यच्च । व्योमैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः सम्प्राप्नुवन्त्यापदम् ।

बध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ॥ ५३ ॥

दुर्णीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः ।

कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ ५४ ॥

इति प्रबोध्यातिथ्यं कृत्वालिङ्ग्य च सम्प्रेषितः । चिचयीवोऽपि सपरिवारो

310

यथेष्टदेशान् ययौ ।

यानि कानि च मित्राणि कर्त्तव्यानि शतानि च ।

पश्य भूषिकमिच्छेण कपोता मुक्तबन्धनाः ॥ ५५ ॥

हिरण्यकोऽपि स्वविबरं प्रविष्टः । अथ लघुपतनकनामा काकः सर्व

वृत्तान्तदर्शी साक्षर्यमिदमाह । अहो हिरण्यकश्लाघ्योऽसि । अतोऽहमपि
 315 त्वया सह मैत्रीमिच्छामि । अतो मां मैत्रेणानुगृहीतुमर्हसि । एतच्छ्रुत्वा
 हिरण्यकोऽपि विवराभ्यन्तरादाह । कस्त्वम् । स ब्रूते लघुपतनकनामा
 वायसोऽहं । हिरण्यको विहस्याह । का त्वया सह मैत्री ।

यतः । यद् येन युज्यते लोके बुधस्तत्तेन योजयेत् ।

अहमबं भवान् भोक्ता कथं प्रीतिर्भविष्यति ॥ ५६ ॥

320 अपरञ्च । भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपत्तैरेव कारणम् ।

शृगालात् पाशबद्धोऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥ ५७ ॥

वायसोऽब्रवीत् । कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति ।

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी, तस्यां चिरान्महता स्नेहेन
 मृगकाकौ निवसतः । स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन् दृष्टपुष्टाङ्गः केनचित्
 325 शृगालेणावलोकितः । तं दृष्ट्वा शृगालोऽचिन्तयत् । आः कथमेतन्मांसं
 सुललितं भक्षयामि । भवतु विश्वासं तावदुत्पादयामि । इत्यालोच्योपसृत्या
 ब्रवीत् । मित्र कुशलं ते । मृगेणोक्तं कस्त्वम् । स ब्रूते क्षुद्रबुद्धिनामा
 जम्बुकोऽहं अचारण्ये बन्धुहीनो मृतवन्निवसामि । इदानीं त्वां मित्रमासाद्य
 पुनः सबन्धुर्जीवलोकं प्रविष्टोऽस्मि । अधुना तवानुचरेण मया सर्वथा
 330 भवितव्यमिति । मृगेणोक्तं एवमस्तु । ततः पश्चादस्तं गते सवितरि भगवति
 मरीचिमालिनि तौ मृगस्य वासभूमिं गतौ । तत्र चम्पकवृक्षशखायां
 सुबुद्धिनामा काको मृगस्य चिरमिबं निवसति । तौ दृष्ट्वा काकोऽवदत्
 सखे कोऽयं द्वितीयः । मृगो ब्रूते । जम्बुकोऽयमस्मत्सख्यमिच्छन्नागतः ।
 काको ब्रूते । मित्र अकस्मादागतेन सह विश्वासो न युक्तः तन्न भद्रम्
 335 आचरितम् ।

तथाचोक्तम् । अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् ।

मार्ज्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरप्रवः ॥ ५८ ॥

तावाहतुः कथमेतत् । काकः कथयति ।

अस्ति भागीरथीतीरे गृध्रकूटनाम्नि पर्वते महान् पर्कटीवृक्षः । तस्य
 340 कोटरे दैवदुर्बिपाकाद् गलितनखनयनो जरप्रवनामा गृध्रः प्रतिवसति ।
 अथ कृपया तज्जीवनाय तवृक्षवासिनः पक्षिणः स्वाहारात् किञ्चित्
 किञ्चिद्दति तेनासौ जीवति । अथ कदाचिद्दीर्घकर्णनामा मार्ज्जारः
 पक्षिणावकान् भक्षितुं तत्रागतः । ततस्तमायान्तं दृष्ट्वा पक्षिणावकैर्भयार्तैः
 कोलाहलः कृतः । तच्छ्रुत्वा जरप्रवेनोक्तम् । कोऽयमायाति । दीर्घकर्णो
 345 गृध्रमवलोक्य सभयमाह हा हतोऽस्मि ।

यतः । तावद्भयस्य भेतव्यं यावद्भयमनागतम् ।

आगतं च भयं वीक्ष्य नरः कुर्याद्यथोचितम् ॥ ५९ ॥

ततोऽधुना सन्निधाने पलायितुमक्षमः तद्यथा भवितव्यं तद्वदतु । तावद्वि-
 श्वासमुत्पाद्यास्य समीपमुपगच्छामि । इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत् । आर्य
 350 त्वामभिवन्दे । गृध्रोऽवदत् कस्त्वम् । सोऽवदत् मार्ज्जरीःहम् । गृध्रो ब्रूते
 दूरमपसर न चेद्वन्तव्योऽसि मया । मार्ज्जरोऽवदत् श्रूयतां तावदस्मद्वचनं ।
 ततो यद्यहं बध्यस्तदा हन्तव्यः ।

यतः । जातिमात्रेण किं कश्चिद्व्यन्यते पूज्यते क्वचित् ।

व्यवहारं परिज्ञाय बध्यः पूज्योऽथवा भवेत् ॥ ६० ॥

गृध्रो ब्रूते ब्रूहि किमर्थमागतोऽसि । सोऽवदत् अहमत्र गङ्गातीरे नित्य-
 355 स्नायी निसर्गिषाशी ब्रह्मचारी चान्द्रायणव्रतमाचरंस्तिष्ठामि । मुष्मान्
 धर्मज्ञानरतान् विश्वासभूमय इति पक्षिणः सर्वे सर्वदा ममाये प्रस्तु-

वन्ति । अतो भवद्भ्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्मे श्रोतुमिहागतः ।
भवन्तश्चेतादृशा धर्मेज्ञा यन्मामतिथिं हन्तुमुद्यताः । गृहस्थधर्मक्षेपः ।

360

अरावपुचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागतं ।

छेतुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते दुमः ॥ ६१ ॥

यदि वा धनं नास्ति तदा प्रीतिवचसापतिथिः पूज्यः ।

यतः । तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनृता ।

एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ६२ ॥

365

अन्यच्च । बालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः ।

तस्य पूजा विधातव्या सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ६३ ॥

अन्यच्च । निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।

न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि ॥ ६४ ॥

अन्यच्च । अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।

370

स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ ६५ ॥

अन्यच्च । उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागतः ।

पूजनीयो यथायोग्यं सर्वदेवमयोऽतिथिः ॥ ६६ ॥

गृध्रोऽवदत् । मार्ज्जारा हि मांसरुचयः पक्षिशावकाश्चात्र निवसन्ति ।

तेनाहं एवं ब्रवीमि । तत् श्रुत्वा मार्ज्जारो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति

375

कृष्ण कृष्ण ब्रूते च । मया धर्मशास्त्रं श्रुत्वा वीतरागेण इदं दुष्करं व्रतं

चान्द्रायणमध्यवसायितम् । यतः परस्परां विवदमानानामपि धर्मशा-

स्त्राणां अहिंसा परमो धर्म इत्येकमत्यम् ।

यतः । सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाय्य ये ।

सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ६७ ॥

- 380 अन्यच्च । एक एव सुहृद् धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यत् तु गच्छति ॥ ६८ ॥
- किञ्च । योऽस्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।
एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ६९ ॥
- अपिच । मर्त्यमिति यद् दुःखं पुरुषस्योपजायते ।
शक्यते नानुमानेन परोऽपि परिवर्णितुम् ॥ ७० ॥
- 385 शृणु पुनः । स्वच्छन्दवनजातेन शकेनापि प्रपूर्यते ।
अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात् पातकं महत् ॥ ७१ ॥
- एवं विश्वास्य स मार्जारः तरुकोटरे स्थितः । ततो दिनेषु गच्छत्सु
पक्षिशवकानाक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यहं खादति । येषामपत्यानि
390 खादितानि तैः शोकात्तैर्विलपन्निरितस्ततो जिज्ञासा समारब्धा ।
तत्परिज्ञाय मार्जारः कोटराच्चिःसृत्य वहिः पलायितः । पश्चात्
पक्षिभिरितस्ततो निरूपयन्नित्तच्च तरुकोटरे शवकास्थीनि प्राप्नानि ।
अनन्तरं ते ऊचुः । अनेनैव जरद्गवेनास्माकं शवकाः खादिताः । इति
सर्वैः पक्षिभिर्निश्चित्य गृध्रो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि अज्ञा-
395 तकुलशीलस्येत्यादि । इत्याकर्ण्य स जञ्जुकः सकोपमाह । मृगस्य
प्रथमदर्शनदिने भवानप्यज्ञातकुलशील एव । तत् कथं भवता सह
एतस्य स्नेहानुवृत्तिरुत्तरोत्तरं वर्धते ।
यच्च विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तच्चाल्पधीरपि ।
निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि दुमायते ॥ ७२ ॥
- 400 अन्यच्च । अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानानु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ७३ ॥

यथायं मृगो मम बन्धुस्तथा भवानपि । मृगो ब्रवीत् । किमनेनोत्तरेण ।
सर्वैरेकत्र विश्रम्भालापैः सुखिभिः स्थायिताम् ।

यतः । न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः ।

405

व्यवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा ॥ ७४ ॥

काकेनोक्तमेवमस्तु । अथ प्रातः सर्वे यथाभिमतदेशं गताः । एकदा
निभृतं शृगालो ब्रूते । सखे अस्मिन् वनैकदेशे शस्यपूर्णक्षेत्रमस्ति तदहं
त्वां नीत्वा दर्शयामि । तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं
खादति । अथ क्षेत्रपतिना तद् दृष्ट्वा पाशो योजितः । अनन्तरं पुनरागतो
410 मृगः पाशैर्बद्धो चिन्तयत् । को मामितः कालपाशादिव व्याधपाशात्
चातुं मित्रादन्यः समर्थः । अनन्तरं जम्बुकस्तत्रागत्य उपस्थितो चिन्तयत् ।
फलिता तावदस्माकं कपटप्रबन्धेन मनोरथसिद्धिः । एतस्योत्कृत्यमानस्य
मांसासृगिलप्रानि अस्थीनि मयावश्यं प्राप्नुव्यानि । तानि बाहुल्येन
भोजनानि भविष्यन्ति । मृगस्तं दृष्ट्वा स्त्रासितो ब्रूते । सखे छिन्धि तावन्मम
415 बन्धनं सत्वरं चायस्व माम् ।

यतः । आपत्सु मित्रं जानीयात् युद्धे शूरमृगे शुचिम् ।

भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ७५ ॥

अपरञ्च । उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ।

राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ७६ ॥

420 जम्बुकः पाशं विलोक्य मुहुरचिन्तयत् । दृढस्त्वयं बन्धः । ब्रूते च । सखे
स्त्रायुनिर्मिताः पाशास्तदद्य भट्टारकवारे कथमेतान् दत्तैः स्पृशामि । मित्र
यदि चित्ते नान्यथा मन्यसे तदा प्रभाते यत् त्वया वक्तव्यं तत्कर्तव्यमिति ।
अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्य इतस्ततो न्विष्यन्

तथाविधं दृष्ट्वा वाच । सखे किमेतत् । मृगेणोक्तं अवधीरितसुहृद्वाक्यस्य
425 फलमेतत् ।

तथाचोक्तं । सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् ।

विपत् सन्निहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ७७ ॥

दीपनिर्घाणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुन्धतीम् ।

न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥ ७८ ॥

430 काको ब्रूते स वञ्चकः क्वास्ते । मृगेणोक्तं मन्मांसार्थी तिष्ठत्यत्रैव । काको
ब्रूते । उक्तमेव मया पूर्वम् ।

अपराधो न मेऽस्तीति नैतद् विश्वासकारणम् ।

विद्यते हि नृशसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ ७९ ॥

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।

435 वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ ८० ॥

ततः काको दीर्घनिःश्वस्य अरे वञ्चक किं त्वया पापकर्मणा कृतम् ।

यतः । संलापितानां मधुरैर्बोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।

आशावतां श्रद्धतां च लोके किमर्थिनां वञ्चयितव्यमस्ति ॥ ८१ ॥

अन्यच्च । उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमत्तौ यः समाचरति पापम् ।

440 तं जनमसत्यसन्धं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ ८२ ॥

दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् ।

उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥ ८३ ॥

अथवा स्थितिरियं दुर्जनानाम् ।

प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्बिचिचम् ।

445 छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविश्य शङ्कः सर्वं खलस्य चरितं मसकः करोति ॥ ८४ ॥

तथाच । दुर्जनः प्रियवादी च नैतद् विश्वासकारणम् ।

मधु तिष्ठति जिह्वाये हृदि हालाहलं विषम् ॥ ८५ ॥

अथ प्रभाते श्लेषपतिर्लगुहस्तस्तं प्रदेशं गच्छन् काकेनावलोकितः ।
तमालोक्य काकेनोक्तम् । सखे मृग त्वमात्मानं मृतवत् सन्दर्श्य वातेनोदरं
450 पूरयित्वा पादान् स्तब्धीकृत्य तिष्ठ । अहं तव चक्षुषी चञ्चामि । यदाहं
शब्दं करोमि तदा त्वमुत्थाय सत्वरं पलायिष्यसि । मृगस्तथैव काकवचनेन
स्थितः । ततः श्लेषपतिना हर्षोन्मुक्तलोचनेन तथाविधो मृग आलोकितः ।
आः स्वयं मृतोऽसि । इत्युक्त्वा मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पाशान् गूहीतुं
सयत्नो बभूव । ततः काकशब्दं श्रुत्वा मृगः सत्वरमुत्थाय पलायितः ।
455 तमुद्दिश्य तेन श्लेषपतिना क्षिप्तेन लगुडेन शृगालो हतः । तथा चोक्तम् ।

चिभिर्वैषैस्त्रिभिर्मसैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।

अत्युक्तैः पापपुरयैरिहैव फलमश्नुते ॥ ८६ ॥

अतोऽहं ब्रवीमि भक्षभक्षकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।

460 त्वयि जीवति जीवामि चिचयीव इवानघः ॥ ८७ ॥

अन्यच्च । तिरश्चामपि विश्वासो दृष्टः पुरयैककर्मणाम् ।

सतां हि साधुशीलत्वात् स्वभावो न निवर्तते ॥ ८८ ॥

किञ्च । साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।

न हि तापयितुं शक्यं सागराभस्तृणोत्कया ॥ ८९ ॥

465 हिरण्यको ब्रूते । चपलस्त्वं चपलेन सह स्नेहः सर्वथा न कर्तव्यः ।

तथा चोक्तम् । मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा ।

विश्वासात् प्रभवन्त्येते विश्वाशस्तत्र नोचितः ॥ ९० ॥

- किञ्चान्यत् शत्रुपक्षो भवानस्माकम् । उक्तं चैतत् ।
 शत्रुणा न हि सन्दध्यात् सुखिष्टेनापि सन्धिना ।
 470 सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ॥ ९१ ॥
 दुर्जनः परिहर्त्तव्यो विद्ययालङ्कृतोऽपि सन् ।
 मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥ ९२ ॥
 यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।
 नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ९३ ॥
 475 अपरञ्च । महताप्यर्थसारेण यो विश्वसिति शत्रुषु ।
 भार्यासु च विरक्तासु तदन्तं तस्य जीवनम् ॥ ९४ ॥
 लघुपतनको ब्रूते । श्रुतं मया सर्वम् । तथापि मम चैतावान् सङ्कल्पः
 त्वया सह सौहृद्यमवश्यं करणीयमिति । नो चेदनाहारेणात्मानं व्यापा-
 दयिष्यामि ।
 480 तथा हि । मृद्वटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति ।
 सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः ॥ ९५ ॥
 किञ्च । द्रवत्वात् सर्वलौहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् ।
 भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां सङ्गतं दर्शनात् सताम् ॥ ९६ ॥
 किञ्च । नारिकेलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः ।
 485 अन्ये वदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥ ९७ ॥
 अन्यच्च । खेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् ।
 भङ्गेऽपि हि मृणालानामनुवध्नन्ति तन्तवः ॥ ९८ ॥
 अन्यच्च । शुचित्वं न्यागिता शीर्यं सामान्यं सुखदुःखयोः ।
 दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥ ९९ ॥

490 एतैर्गुणैरुपेतो भवदन्यो मया कः पुमान् प्राप्तव्यः । इत्यादि तद्वचनमाकर्ण्य
हिरण्यको वहिर्निःसृत्याह । आप्तायितोऽहं भवतामनेन वचनामृतेन ।
तथा ह्युक्तम् ।

घर्मार्क्षं न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावली ।

न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमथर्पितम् ।

495 प्रीत्या सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसि ।

सद्युक्त्या च पुरस्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ १०० ॥

अन्यच्च । रहस्यभेदो याज्ञा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता ।

क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य दूषणम् ॥ १०१ ॥

अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपि त्वयि न लक्ष्यते ।

500 यतः पदुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते ।

अलुब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ १०२ ॥

अपरञ्च । अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत् स्वच्छान्तरात्मनः ।

प्रवर्त्ततेऽन्यथा वाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥ १०३ ॥

मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् कार्यमन्यद् दुरात्मनाम् ।

505 मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ॥ १०४ ॥

तद्वदतु भवतोऽभिमतमेव । इत्युक्त्वा हिरण्यको मैत्र्यं विधाय भोजन-
विशेषैश्चायसं सन्तोष्य विवरं प्रविष्टः । वायसोऽपि स्वस्थानं गतः ।

ततः प्रभृति तयोरन्योन्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर्विभ्रमभालापैश्च कालो
तिर्वर्त्तते । एकदा वायसो हिरण्यकमाह । सखे वायसस्य कष्टतरलभ्या-

510 हारमिदं स्थानं तदेतत् परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुमिच्छामि । हिरण्यको
ब्रूते ।

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः ।

इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ १०५ ॥

काको ब्रूते मित्रं कापुरुषवचनमेतत् ।

515 यतः । स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।

तत्रैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ १०६ ॥

अन्यच्च । को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशः स्मृतो ।

यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।

यद् दंष्ट्रानखलाङ्गुलप्रहरणः सिंहो वनं गाहते ।

520 तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ १०७ ॥

हिरण्यको ब्रूते मित्रं क्व गन्तव्यम् ।

तथाचोक्तं । चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।

मासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ १०८ ॥

वायसो ब्रूते । अस्ति सुनिरूपितस्थानम् । हिरण्यको वदत् । किं

525 तत् । वायसो ब्रूते । अस्ति दण्डकारण्ये कर्पूरगौराख्यं सरः । तत्र

चिरकालोपार्जितः प्रियमुहन्मे मन्थराभिधानः कूर्मः सहजधार्मिकः
प्रतिवसति ।

यतः । परोपदेशे पाणिङ्ग्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।

धर्मे सुयमनुष्ठानं कस्यचित् तु महात्मनः ॥ १०९ ॥

530 स च मत्स्याहारविशेषैर्मां संवर्द्धयिष्यति । हिरण्यकोऽप्याह तत् किमचा-
वस्थाय मया कर्त्तव्यम् ।

यतः । यस्मिन् देशे न सन्मानं न वृत्तिर्न च बान्धवाः ।

न च विद्यागमः कश्चित् तं देशं परिवर्जयेत् ॥ ११० ॥

- अपरञ्च । धनिनः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
 535 पञ्च यच्च न विद्यन्ते तच्च वासं न कारयेत् ॥ १११ ॥
 अपरञ्च । लोकयाचा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।
 पञ्च यच्च न वर्ज्यन्ते न कुर्यात् तच्च संस्थितिम् ॥ ११२ ॥
 अन्यच्च । तच्च मित्रं न वस्तुस्थं यच्च नास्ति चतुष्टयम् ।
 ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सुजला नदी ॥ ११३ ॥
 540 ततो मामपि तच्च नय । अथ वायसस्तेन मित्रेण सह विचित्रकथालापैः
 सुखेन तस्य सरसः समीपं जगाम । ततो मन्थरी दूरादवलोक्य
 लघुपतनकस्य यथोचितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्यातिथिसत्कारं चकार ।
 यतः । गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥ ११४ ॥
 545 वायसोऽवदत् । सखे मन्थर सविशेषपूजामस्मै विधेहि । यतोऽयं
 पुण्यकर्मणां धुरीणः कारुण्यरत्नाकरो हिरण्यको नाम मूषिकराजः ।
 एतस्य गुणस्तुतिं जिह्वासहस्रेण द्वितीयेन यदि सर्पेश्वरः कदाचित् कर्तुं
 समर्थः स्यात् । इत्युक्त्वा चित्रयीवोपाख्यानं वर्णितवान् । मन्थरः
 सादरं हिरण्यकं सम्पूज्याह । भद्रं ते आत्मनो निर्जनवनावस्थानका-
 550 रणमाख्यातुमर्हसि । हिरण्यकोऽवदत् । कथयामि श्रूयताम् । अस्ति
 चम्पकाभिधाना नगरी यच्च परिव्राजका निवसन्ति । तच्च चूडाकर्णो
 नाम परिव्राजकः प्रतिवसति । स च भोजनावशिष्टभिक्षान्नसहितं
 भिक्षापात्रं नागदन्तकेऽवस्थाप्य स्वपिति । अहं च तदन्नमुत्प्लुत्य प्रत्यहं
 भक्षयामि । अनन्तरं तस्य प्रियसुहृद् वीणाकर्णो नाम परिव्राजकः
 555 समायातः । तेन सह नाना कथाप्रसङ्गावस्थितो मम चासार्थं

जर्जरवंशखण्डेन चूडाकर्णो भूमिमताडयत् । वीणाकर्ण उवाच । सखे
किमिति मम कथाविरक्तोऽन्यासक्तो भवान् ।

यतः । मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः कथानुरागो मधुरा च वाणी ।

स्नेहोऽधिकः सम्भ्रमदर्शनं च सदानुरक्तस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ११५

560 अतुष्टिदानं कृतपूर्वनाशनं अमाननं दुश्चरितानुकीर्तनम् ।

कथाप्रसङ्गेन च नामविस्मृतिर विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ११६

चूडाकर्ण उवाच । भद्र नाहं विरक्तः किन्तु पश्यायं मूषिको ममापकारी
सदा पात्रस्थं भिक्षाब्जं भक्षयति । वीणाकर्णो नागदन्तकमवलोक्याह ।

कथं मूषिकः स्वल्पबलोऽयमेतावद्दूरमुत्पतति तदपि केनापि कारणेन

565 भवितव्यम् ।

तथाचोक्तं । अकस्माद्युवती वृद्धं केशेषुकृष्य चुञ्चति ।

पतिं निर्देयमालिङ्ग्य हेतुरपि भविष्यति । ११७ ।

चूडाकर्णः पृच्छति कथमेतत् । वीणाकर्णः कथयति । अस्ति गौडदेशे
कौशाक्षीनाम नगरी । तस्यां चन्दनदासनामा बणिग् महाधनो निवसति ।

570 तेन पश्चिमे वयसि वर्त्तमानेन कामाधिष्ठितचेतसा धनदर्पाक्षीलावती
नाम बणिक्पुत्री परिणीता । सा च मकरकेतोर्ब्रिजयवैजयन्तीव
यौवनवती बभूव । स च वृद्धपतिस्तस्याः सन्तोषाय नाभवत् ।

यतः । शशिनीव हिमार्त्तानां घर्मार्त्तानां रवाविव ।

मनो न रमते स्त्रीणां जरया पीडिते पतौ ॥ ११८ ॥

575 अन्यच्च । पलितेषुपि हृष्टेषु पुंसः का नाम कामिता ।

भैषज्यमिव मन्यन्ते यदन्यमनसः स्त्रियः ॥ ११९ ॥

स च वृद्धपतिस्तस्यामतीवानुरागवान् ।

- यतः । धनाश जीविताश च गुर्वी प्राणभृतां सदा ।
 वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ १२० ॥
- 580 अपिच । नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयान् जरी ।
 अस्थि निर्देशनः श्वेव जिह्वया लेढि केवलम् ॥ १२१ ॥
- अथ सा लीलावती यौवनदर्पादतिक्रान्तकुलमर्यादा केनापि वणिक्
 पुत्रेण सहानुरागवती बभूव ।
- यतः स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे निवसतिर्याचोत्सवे सङ्गतिर् ।
 585 गोष्ठीपूरुषसन्निधावनियमो वासो विदेशे तथा ।
 संसर्गः सह पुंश्चलीभिरसकृद् वृत्तेर्निजायाः क्षतिः ।
 पत्युर्बाह्वकमीर्षितं प्रसवनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥ १२२ ॥
- अपरञ्च । पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।
 स्वप्नश्चान्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥ १२३ ॥
- 590 किञ्च । स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
 तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२४ ॥
- अन्यच्च । न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वापि न विद्यते ।
 गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ १२५ ॥
- 595 स्त्रियो हि चपला नित्यं देवानामपि विश्रुतम् ।
 ताश्चापि रक्षिता येषां ते नराः सुखभागिनः ॥ १२६ ॥
- न लज्जा न विनीक्षात्वं न दाक्षिण्यं न भीरुता ।
 प्रार्थकाभाव एवेति सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥ १२७ ॥
- अपरञ्च । घृतकुम्भसमा नारी तन्नाङ्गारसमः पुमान् ।
 तस्माद्भूतं च वह्निं च नैकच स्थापयेद्बुधः ॥ १२८ ॥

- 600 अपिच । पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
 पुत्राश्च स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १२९ ॥
 माया स्वप्ना दुहिषा वा न विविक्तासनो भवेत् ।
 बलवानिन्द्रिययामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १३० ॥
- 605 एकदा सा लीलावती रत्नावलीकिरणकर्षुरे पर्यङ्के तेन बणिकपुत्रेण
 सह विश्रम्भालापैः सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमवलोक्य सहसा
 उत्थाय केशेषु गृहीत्वा निर्भरमालिङ्ग्य चुम्बितवती । अचान्तरे जारश्च
 पलायितः ।
 उक्तञ्च । उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ।
 स्वभावेनैव तत्सर्वं स्त्रीबुद्धौ सुप्रतिष्ठितम् ॥ १३१ ॥
- 610 तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्तिनी कुट्टिन्यचिन्तयत् अकस्मादियमेनं
 आलिङ्गितवतीति । ततस्तया कुट्टिन्या तत्कारणं जारं परिज्ञाय सा
 लीलावती गुप्तेन दण्डेन दण्डिता । अतोऽहं ब्रवीमि अकस्माद्युवती
 वृद्धमित्यादि । मूषिकबलोपस्तम्भेन केनापि कारणेनात्र भवितव्यम् ।
 क्षणं विचिन्त्य परिव्राजकेनोक्तम् । कारणं चात्र बाहुल्याज्जनमेव
 615 भविष्यति ।
 यतः । धनवान् बलवान् लोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा ।
 प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १३२ ॥
 ततः खनिचमादाय तेन परिव्राजकेन मम विवरं खनित्वा चिरका-
 लोपार्जितं धनं गृहीतम् । ततः प्रत्यहं निजशक्तिहीनः सख्योत्साहरहितः
 620 स्वाहारमप्युत्पादयितुमक्षमः सचासं मन्दं मन्दमुपसर्पन् चूडाकर्णेनाव-
 लोकितोऽहं । ततस्तेनोक्तम् ।

- अर्थेन बलवान् सर्वः अर्थोन्नवति परिदत्तः ।
 पश्येनं मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतः ॥ १३३ ॥
- किञ्च । अर्थेन परिहीणस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।
 625 क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति यीष्मे कुसरितो यथा ॥ १३४ ॥
- अपरञ्च । यस्यार्थास्तस्य मिश्रणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
 यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स तु परिदत्तः ॥ १३५ ॥
- अन्यञ्च । अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मिचरहितस्य च ।
 मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ १३६ ॥
- 630 अपिच । दारिद्रान्मरणाद्यापि दारिद्रमवरं स्मृतम् ।
 अल्पक्लेशेन मरणं दारिद्रमतिदुःसहम् ॥ १३७ ॥
- अन्यञ्च । तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम ।
 सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
 अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव ।
 635 अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥ १३८ ॥
- एतत् सर्वमाकर्ण्य मयालोचितम् । ममात्रावस्थानमयुक्तम् । इदानीं
 यच्चान्यस्मै एतद्वृत्तान्तकथनं तदप्यनुचितम् ।
 यतः । अर्थेनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।
 वञ्चनं चापमानं च मतिमान् न प्रकाशयेत् ॥ १३९ ॥
- 640 अपिच । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् ।
 तपोदानापमानं च नव गोप्यानि यत्नतः ॥ १४० ॥
- तथाचोक्तं । अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थयत्ने च पौरुषे ।
 मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखम् ॥ १४१ ॥

- अन्यच्च । मनस्वी क्षियते कामं कार्पस्यं न तु गच्छति ।
 645 अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १४२ ॥
- किञ्च । कुसुमस्तवकस्येव हे वृत्ती तु मनस्विनः ।
 सर्वेषां मूर्खि वा तिष्ठेद्विशीर्येत वनेऽथवा ॥ १४३ ॥
- यच्चात्रैव याज्जया जीवनं तदतीव गर्हितम् ।
 यतः । वरं विभवहीनेन प्राणैः सन्तर्पितोऽनलः ।
 650 नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १४४ ॥
- अन्यच्च । दारिद्र्याद्धियमेति ह्रीपरिगतः सत्त्वात् परिभ्रश्यते ।
 निःसत्त्वः परिभूयते परिभवाब्धिर्बेदमापद्यते ।
 निर्विण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते ।
 निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वोपदामास्पदम् ॥ १४५ ॥
- 655 किञ्च । वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतम् ।
 वरं क्लैष्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् ।
 वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्पेष्वभिरुचिः ।
 वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ १४६ ॥
- वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो ।
 660 वरं वेश्या पत्नी न च पुनरनीता कुलवधूः ।
 वरं वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे ।
 वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ १४७ ॥
- अपिच । सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ।
 हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥ १४८ ॥

665 इति विमृश्य तत् किमहं परपिण्डेनात्मानं भोजयामि । कष्टं भो तदपि
द्वितीयं मृत्युद्वारम् ।

यतः । पल्लवयाहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् ।

भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥ १४९ ॥

अन्यच्च । रोगी चिरप्रवासी पराबभोजी परावसथशायी ।

670 यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ १५० ॥

इत्यालोच्यापि लोभात् पुनरप्यर्थं ग्रहीतुं ग्रहमकरवम् ।

तथाचोक्तं । लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।

तृषार्त्तो दुःखमाप्नोति परचेह च मानवः ॥ १५१ ॥

ततो वीणाकर्णेनाहं जर्जरवंशखण्डेन ताडितोऽचिन्तयम् ।

675 धनलुब्धो ह्यसन्तुष्टोऽनियतात्माजितेन्द्रियः ।

सर्वा एवापदस्तस्य यस्य तुष्टं न मानसम् ॥ १५२ ॥

तथाच । सर्वाः सम्पत्तयस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।

उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मवृतेव भूः ॥ १५३ ॥

अन्यच्च । सन्तोषामृततृप्तानां यत् सुखं शान्तचेतसाम् ।

680 कुतस्तद् धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १५४ ॥

किञ्च । तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ।

येनाशः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्रयमवलम्बितम् ॥ १५५ ॥

अपिच । असेवितेष्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् ।

अनुक्तकौववचनं धन्यं कस्यापि जीवनम् ॥ १५६ ॥

685 यतः । न योजनशतं दूरं बाह्यमानस्य तृष्णया ।

सन्तुष्टस्य करप्राप्तेऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ १५७ ॥

तद्वच अवस्योचितकार्यपरिच्छेदः श्रेयान् ।

उक्तञ्च । को धर्म्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जन्तोः ।

कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ १५८ ॥

690 तथाच । परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपद्दशा ।

अपरिच्छेदकर्तृणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ १५९ ॥

तथा हि । त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् ।

ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ॥ १६० ॥

किञ्च महतां स्थानमाश्रित्य फलं कर्म्मोनुसारतः ।

695 हरस्य कण्ठलग्नोऽपि वातं खादति वामुक्तिः ॥ १६१ ॥

अपरञ्च । पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् ।

विचार्य खलु पश्यामि तत् सुखं यच्च निर्वृतिः ॥ १६२ ॥

इत्यालोच्याहं निर्जनवनमागतः । यतः ।

वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं दुर्मालयः पक्वफलाबुभक्षणम् ।

700 तृणानि शय्या परिधानवल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ १६३ ॥

ततोऽस्मत्पुण्योदयादनेन मित्रेणाहं स्नेहानुवृत्त्यानुगृहीतः । अधुना च

पुण्यबलोदयात् भवदाश्रयः स्वर्ग एव मया प्राप्तः ।

यतः । संसारविषवृक्षस्य द्वे एव मधुरे फले ।

काव्यामृतसास्वादः सङ्गमः सज्जनैः सह ॥ १६४ ॥

705 अपरञ्च सङ्गमः केशवभक्तिर्गङ्गाभसि निमज्जनम् ।

असारे खलु संसारं चीणि साराणि भावयेत् ॥ १६५ ॥

मन्थर उवाच ।

अर्थाः पादरजोपमा गिरिन्दीवेगोपमं यौवनं ।

मानुषं जलविन्दुलोलचपलं केनोपमं जीवनम् ।

710

धर्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनं ।

पश्चात्तापहतो जरापरिणतः शोकाग्निना दह्यते ॥ १६६ ॥

युष्माभिरतिसञ्चयः कृतः । तस्यायं दोषः ।

शृणु ।

उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् ।

तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १६७ ॥

715

अन्यच्च ।

यदधोऽधः क्षितौ वित्तं निचखान मितम्पचः ।

तदधो निलयं गन्तुं चक्रे पन्थानमयतः ॥ १६८ ॥

यतः ।

निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनमिच्छति ।

परार्थं भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनम् ॥ १६९ ॥

तथाचोक्तम् । दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।

पृथ्वीखातनिखातेन धनेन धनिनो वयम् ॥ १७० ॥

दानभोगविहीनाश्च दिवसा यान्ति यस्य वै ।

स कर्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १७१ ॥

धनेन किं यो न ददाति नाश्रुते बलेन किं यश्च रिपून् न बाधते ।

श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ १७२ ॥

725

अन्यच्च ।

असम्भोगेन सामान्यं कृपणस्य धने परैः ।

अस्येदमिति सन्न्यो हानौ दुःखेन गम्यते ॥ १७३ ॥

अपि च ।

न देवाय न विप्राय न बन्धुभ्यो न चात्मने ।

कृपणस्य धनं याति वह्नितस्करपार्थिवैः ॥ १७४ ॥

तथाचोक्तम् ।

730

दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्भं क्षमान्वितं शौर्यम् ।

त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ ११५ ॥

उक्तञ्च । कर्त्तव्यः सञ्चयो नित्यं कर्त्तव्यो नातिसञ्चयः ।

पश्य सञ्चयशीलोऽसौ धनुषा जम्बुको हतः ॥ ११६ ॥

हिरण्यकोऽब्रवीत् कथमेतत् । मन्यरः कथयति । अस्ति कल्याणकटके

735 भैरवो नाम व्याधः । स च एकदा मांसलुब्धः धनुरादाय विन्ध्याटवीमध्यं

गतः । ततस्तेन व्यापादितं मृगमादाय गच्छता घोराकृतिः शूकरो दृष्टः ।

तेन च व्याधेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शरेण हतः । शूकरेणापि

घनघोरगर्जनं कृत्वा मुष्कदेशे हतः स छिन्नदुमवद्भूमौ पपात ।

यतः । जलमग्निं विषं शस्त्रं क्षद्याधी पतनं गिरेः ।

740

निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ ११७ ॥

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पोऽपि मृतः । अचान्तरे दीर्घरावो नाम

जम्बुकः परिभ्रमन्नाहारार्थी तान् मृतान् मृगव्याधसर्पशूकरान् अपश्यत् ।

आलोक्याचिन्तयत् । महद्भोज्यं मे समुपस्थितम् ।

अथवा । अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।

745

सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमचातिरिच्यते ॥ ११८ ॥

भवतु एषां मांसैर्मासचयं समधिकं भोजनं मे भविष्यति ।

मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।

अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ ११९ ॥

ततः प्रथमबुभुक्षायामिदं निःस्वादु कोदण्डाटनीलग्नं स्नायुबन्धनं खादा-

750 मि । इत्युक्त्वा तथाकरोत् । ततश्छिन्ने स्नायुबन्धने उत्पतितेन धनुषा हृदि

भिन्नः स दीर्घरावः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि कर्त्तव्यः सञ्चयो नित्यं
इत्यादि ।

तथाच । यद् ददाति यदभ्नाति तदेव धनिनो धनम् ।

अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १८० ॥

755 इदानीं किमतिक्रान्तोपवर्णनेन ।

यतः । नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।

आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ १८१ ॥

तत् सखे सर्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यम् ।

यतः । शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।

760 सुचिन्तितं चौषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ १८२ ॥

अन्यच्च ।

न स्वल्पमप्यध्वसायभीरोः करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।

अन्यस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १८३ ॥

तदच सखं दशाविशेषे शान्तिः करणीया ।

765 सुखमापतितं सेवेद्दुःखमापतितं तथा ।

चक्रवत् परिवर्त्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ १८४ ॥

अपरञ्च । निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ॥

सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ १८५ ॥

अपिच । उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूचं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वयुक्तम् ।

770 शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ १८६ ॥

विशेषतश्च । विनाप्यर्थधीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं ।

समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।

स्वभावादुद्धृतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां ।
द्युतिं सैर्हीं किं श्वा धृतकनकमालोऽपि लभते ॥ १८७ ॥

७७५ किञ्च ।

धनवानिति हि मदस्ते किं गतविभवो विषादमुपयासि ।

करनिहितकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ १८८ ॥

अपरञ्च । अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवशस्यानि योषितः ।

किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १८९ ॥

७८० अन्यच्च । वृत्त्यर्थं नातिचेष्टत सा हि धाचैव निर्मिता ।

गर्भादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥ १९० ॥

सखे । येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः ।

मयूराश्चिचिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ १९१ ॥

अपरं च सतां रहस्यं शृणु मित्र ।

७८५ जनयन्त्यर्ज्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ।

मोहयन्ति च सम्पत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ १९२ ॥

अपरञ्च । धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।

प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १९३ ॥

यतः । यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।

७९० भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ १९४ ॥

अन्यच्च । राजतः सलिलादग्नेश्चौरतः स्वजनादपि ।

भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १९५ ॥

तथा हि । जन्मनि क्लेशबहुले किञ्च दुःखमतः परम् ।

इच्छासम्पद् यतो नास्ति यचेच्छा न निवर्तते ॥ १९६ ॥

795 अन्यच्च भ्रातः शृणु ।

धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण पाल्यते ।

लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ १९७ ॥

तृष्णा हि चेत् परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः ।

तस्याश्चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ १९८ ॥

800 अपरञ्च । यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्त्तते ।

प्राप्त एवार्थतः सोऽथो यतो वाञ्छा निवर्त्तते ॥ १९९ ॥

किं बहुना । विश्रम्भालापैः मयैव सहाच कालो नीयताम् ।

यतः । आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः ।

परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ २०० ॥

805 इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते । धन्योऽसि मन्थर सर्वदाश्रयणीयोऽसि ।

यतः । सन्त एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः ।

गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरन्धराः ॥ २०१ ॥

तथा च ।

गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।

810 अलिरेति वनात् कमलं न हि भेकस्त्वेकवासोऽपि ॥ २०२ ॥

अपरञ्च ।

श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः ।

यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाविभिन्ना विमुखाः प्रयान्ति ॥ २०३

तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वाणाः सन्तुष्टाः सुखं निवसन्ति । अथ

815 कदाचिच्चिचाङ्गनामा मृगः केनापि चासितस्तचागत्य मिलितः । ततः

पञ्चादायान्तं भयहेतुं सम्भाव्य मन्थरो जलं प्रविष्टो मूषिकश्च विवरं गत

उड्डीयमानो काको वृक्षायमारूढः । ततो लघुपतनकेन सुदूरं निरूप्य
भयहेतुर्न कोऽप्यवलोकितः । पश्चादागत्य पुनः सर्वे मिलित्वोपविष्टाः ।
मन्थरेणोक्तम् । भद्रं मृग कुशलं ते । स्वेच्छया उदकाद्याहारोऽनुभूयताम् ।
820 अत्रावस्थानेन वनमिदं सनाथीक्रियताम् । चिचाङ्गो ब्रूते । लुब्धकचा-
सितोऽहं भवतां शरणमागतः ।

यतः । लोभाद्वाथ भयाद्वापि सन्यजेच्छरणागतम् ।

ब्रह्महत्यासमं तस्य पापमाहुर्मनीषिणः ॥ २०४ ॥

ततश्च भवद्भिः सह मित्रत्वमिच्छामि । हिरण्यकोऽवदत् मित्रत्वं तावद
825 स्माभिः सहायत्वेन निष्पन्नमेव भवतः ।

यतः । औरसं कृतसम्बन्धं तथा वंशक्रमागतम् ।

रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ २०५ ॥

तदत्र स्वगृहनिर्विशेषेण स्थीयताम् । तच्छ्रुत्वा मृगः सानन्दः कृतस्वेच्छाहारः
पानीयं पीत्वा जलासन्नतरुद्धायायामुपविष्टः ।

830 यतः । कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री इष्टकागृहम् ।

शीतकाले भवेदुष्णं उष्णकाले च शीतलम् ॥ २०६ ॥

अथ मन्थरो ब्रूते । सखे मृग केन चासितोऽसि । अस्मिन् निर्जने वने
कदाचित् किं व्याधाः सञ्चरन्ति । मृगेणोक्तम् । अस्ति कलिङ्गविषये
रुक्माङ्गदो नाम नृपतिः । स च दिग्विजयक्रमेणागत्य चन्द्रभागानदी-
835 तीरे समावासितकटको वर्त्तते । प्रातश्च तेनाचागत्य कर्पूरसरःसमीपे
भवितव्यम् । इति व्याधानां मुखात् किम्बदन्ती श्रूयते । तदत्रापि
प्रातरवस्थानं भयहेतुकमित्यालोच्य यथा कार्यं तथारभ्यताम् । तच्छ्रुत्वा
कूर्मः सभयमाह । जलाशयान्तरं गच्छामि । काकमृगावपि उक्तवन्तावेवं

अस्तु । हिरण्यको विमृश्याब्रवीत् । पुनर्जलाशये प्राप्ते मन्थरस्य कुशलम् ।
840 स्थले गच्छतः को विधः ।

यतः । अम्भांसि जलजनूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् ।
स्वभूमिश्च पदातीनां राज्ञां सैन्यं परं बलम् ॥ २०७ ॥

सखे लघुपतनक अनेनोपदेशेन तथा भविष्यति ।

स्वयं वीक्ष्य यथा बध्वाः पीडितं स्तनकुदमलम् ।
845 बणिक्पुत्रोऽभवद्दुःखी त्वं तथैव भविष्यसि ॥ २०८ ॥

त ऊचुः कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति । अस्ति कान्यकुब्जविषये राजा
वीरसेनो नाम । तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुङ्गबली नाम राजपुत्रो
युवराजः कृतः । स च महाधनस्तरुणः एकदा स्वनगरं भ्राम्यन्नतिप्रौढ-
यौवनां लावण्यवतीं नाम बणिक्पुत्रवधूम् आलोकयामास । ततः

850 स्वहर्म्यं गत्वा स्मराकुलितमतिस्तस्याः कृते दूतीं प्रेषितवान् ।

यतः । सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणाम् ।

लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ।

भूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते ।

यावल्लीलावतीनां न हृदि परिणता दृष्टिवाणाः पतन्ति ॥ २०९ ॥

855 सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात् प्रभृति स्मरशरप्रहारजर्जरितहृदया
तदेकचित्ताभवत् ।

तथाचोक्तं । असत्यं साहसं माया मात्सर्यं चातिलुब्धता ।

निर्गुणत्वमशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २१० ॥

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावण्यवत्युवाच । अहं पतिव्रता परपुरुषस्पर्श-

860 माचमपि न करोमि ।

- यतः । सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥ २११ ॥
 कोकिलानां स्वरं रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् ।
 विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ २१२ ॥
- 865 अन्यच्च । न सा भार्येति वक्तव्या यस्यां भर्ता न तुष्यति ।
 अग्निसाक्षिकमर्यादो भर्ता हि शरणं स्त्रियाः ॥ २१३ ॥
 ततो यद्यदादिशति मे प्राणेश्वरस्तदेवाहमविचारितं करोमि । दूत्योक्तं
 सत्यमेतद् । लाघव्यवत्युवाच सत्यमेवैतत् । ततो सर्वमेव दूत्या गत्वा
 तुङ्गबलस्यामे निवेदितम् । तच्छ्रुत्वा तुङ्गबलोऽवदत् स्वामिनानीय
 870 समर्पयितव्येति कथमेतच्छक्यम् । कुट्टिन्याह । उपायः क्रियताम् ।
 तथाचोक्तम् । उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
 शृगालेण हतो हस्ती गच्छता पङ्कवर्त्मना ॥ २१४ ॥
 राजपुत्रः पृच्छति कथमेतत् । सा कथयति अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको
 नाम हस्ती । तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति । यद्ययं केनाप्युपायेन
 875 ध्रियते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य स्वेच्छाभोजनं भविष्यति ।
 तत्र एकेन वृद्धशृगालेण प्रतिज्ञातम् । मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं
 साधयितव्यम् । अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टाङ्गपातं
 प्रणम्योवाच देव दृष्टिप्रसादं कुरु । हस्ती ब्रूते कस्त्वं कुतः समायातः ।
 सोऽवदत् । जम्बुकोऽहं सर्वैर्धनवासिभिः पशुभिर्मिलित्वा भवत्सकाशं
 880 प्रस्थापितः । यद्विना राज्ञा अवस्थानुं न युक्तम् । तदचाटवीराज्येऽभिषेक्तुं
 भवान् सर्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः ।

यतः । कुलाचारजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥ २१५ ॥

अपरञ्च पश्य ।

४४५

राजानं प्रथमं विन्देत् ततो भार्यां ततो धनम् ।
राजन्यसति लोकेऽस्मिन् कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ २१६ ॥

अन्यच्च । पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ २१७ ॥

किञ्च । नियतविषयवर्त्ती प्रायशो दण्डयोगाज् ।

४४०

जगति परवशेऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः ।
कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाधनं वा ।
पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥ २१८ ॥

तद्यथा लग्नवेला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन । इत्युक्त्वा
उत्थाय चलितः । ततोऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालवर्त्मना
४४५ धावन् महापङ्के निमग्नः । हस्तिनोक्तम् । सखे शृगाल किमधुना विधेयं
महापङ्के पतितोऽहम् । शृगालेण विहस्योक्तम् । देव मम पुछाये हस्तं
दक्षोत्तिष्ठ । यस्य वचसि त्वया विश्वासः कृतः तस्य फलमेतत् ।

तथा चोक्तम् । यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।

तदासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ २१९ ॥

४४०

ततो महापङ्के निमग्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः । अतोऽहं ब्रवीमि उपायेन
हि यच्छक्यमित्यादि । ततः कुट्टिन्युपदेशेन तं चारुदत्तनामानं बणिकपुत्रं
स राजपुत्रः सेवकं चकार । ततोऽसौ तेन सर्वविश्वासकार्येषु नियोजितः ।
एकदा तेन राजपुत्रेण स्नातानुलिप्तेन कनकालङ्कारधारिणोक्तम् । मया

मासमेकं यावन्नौरीव्रतं कर्त्तव्यम् । तद्व्याख्या प्रतिरात्रमेकां कुलकन्यां
 905 युवतीमानीय समर्पय । सा मया यद्योचितेन विधिना पूजयितव्या ।
 ततः स चारुदन्तस्तथाविधां तरुणीमानीय समर्पयति । पश्चात् प्रच्छन्नः
 किमयं करोतीति निरूपयति । स च तुङ्गबलस्तां युवतीमस्पृशन्नेव
 दूराद्वस्त्रालङ्कारगन्धचन्दनैः सम्पूज्य रक्षकं दत्त्वा प्रस्थापयति । अथ
 बणिकपुत्रेण तद् दृष्टोपजातविश्वासेन लोभाकृष्टमनसा स्वबधूः समा-
 910 नीय समर्पिता । स च तुङ्गबलस्तां हृदयप्रियां लावण्यवतीं विज्ञाय
 ससम्भ्रमुत्थाय निर्देयमालिङ्गमानन्दोन्मीलितलोचनः पर्यङ्के तया सह
 विललास । तदालोक्य बणिकपुत्रश्चिचलिखित इव इतिकर्त्तव्यतामूढः परं
 विषादमुपागतः । अतोऽहं ब्रवीमि स्वयं वीक्ष्येत्यादि । तथा त्वयापि भवि-
 तव्यमिति । ततस्तद्वचनमवधीर्य महता भयेन मन्थरो जलाश्रयमुत्सृज्य
 915 चलितः । तेऽपि हिरण्यकादयस्तमनुगच्छन्ति । ततः स्थले गच्छन् केनापि
 व्याधेन वनं पर्यटता स मन्थरः प्रापः । प्राप्य तं गृहीत्वा उत्थाप्य धनुषि बद्ध्वा
 क्षुत्पिपासाकुलः स्वगृहाभिमुखं चलितः । अथ ते मृगवायसमूषिकाः परं
 विषादमुपगतवन्तस्तमनुजग्मुः । ततो हिरण्यको विलपति ।

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।

920 तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेषुनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २२० ॥

स्वभावजं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।

तदकृत्रिमसौहार्दमापत्सुपि न मुञ्चति ॥ २२१ ॥

न मातरि न दारेषु न सोदर्ये न चात्मजे ।

विश्यासस्तादृशः पुंसां यावन्मित्रे स्वभावजे ॥ २२२ ॥

925 इति मुहुर्विचिन्त्य अहो मे दुर्दैवम् ।